

Professor Cəlal Qasimov və Xəqani Bağirovun müəlliflikləri ilə “Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanları 100 ildə: tarix və müasirlik” (DTX-nın nəşriyyatı, 2019) adlı genişhəcmli monoqrafiya işıq üzü görüb.

Monoqrafiyada Xalq Cümhuriyyəti zamanı Azərbaycanda fəaliyyət göstərmiş Hərbi Nazirliyin “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat” bölməsinin, Dövlət Müdafiə Komitəsinə tabe olan “Əksinqilab ilə mübarizə təşkilatı”nın, Sovet dövrü Təhlükəsizlik orqanlarının yaradılması, strukturu, fəaliyyət istiqamətləri və s. haqda ətraflı məlumatlar əksini tapmışdır.

Əsərin “Giriş”ində kitabın mövzusu, əhəmiyyəti və s. ilə bağlı əhatəli fikir bildirən müəlliflər göstərir ki, “Monoqrafiya Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) dövründə demokratik əsasları qoyulan, sovet hakimiyyətinin gəlişi ilə milli maraqların nəzərə alınmadığı bir mərhələyə daxil olan, dövlət müstəqilliyinin bərpası ilə keyfiyyətə yeni mərhələyə - dünya təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiya dövrünə qədəm qoyan Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanlarının tarixinin inkişaf dinamikasını araşdırmaq nöqtəyindən də əhəmiyyətlidir. Bu kitab 1918-1920-ci illərdə AXC-nin təhlükəsizlik orqanlarının təsis edilməsi, fəaliyyəti, Azərbaycan xalqına qarşı törədilən qırğınların, təxribatların əleyhinə tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, bolşevik agentlərinin bu orqanlara yeridilməsi və s. ilə bağlı problemlər elmi dövriyyəyə ilk dəfə cəlb edilən arxiv materialları əsasında yazılmışdır” (səh.15). Göründüyü kimi, kitab müəlliflərin elmi-nəzəri baxışları istiqamətində yazıya alınmış, həm də mövcud faktoloji baza kimi MTN-in arxiv materiallarından istifadə olunmuşdur. Bu da kitabın əhəmiyyətliliyini və mötəbərliyini artıran amillər kimi dəyərləndirilməlidir. Çünki bir tərəfdə istinad nöqtəsi sayılan arxiv sənədləri bazası var, digər tərəfdə isə bu materiallara analitik baxış müstəvisində yanaşılmaqla şərhini tapan məntiqi elmi təhlillər var.

Tarixdən dövrümüzə

“Kökləri tarixin dərinliyində olsa da, “milli təhlükəsizlik” bir istilah, bir termin kimi ilk dəfə 1904-cü ildə prezident T.Ruzveltin ABŞ konqresinə göndərdiyi məktubda işlədilmişdir. Şübhəsiz ki, bəşəriyyət yarandığı gündən təhlükəsizlik məsələsi mağara adamından sivil insana, qədim qəbilə və tayfadan dövlətə və cəmiyyətə qədər hamını düşündürmüşdür” deyən professor Cəlal Qasimov daha sonra bu fikrin əyani misallar yolu ilə şərhini açıb göstərir: “Məlumdur ki, təhlükəsizliyin təminat dinamikası müəyyən təkamül yolu keçmişdir. Müasir tədqiqatlar əsaslı şəkildə sübut edir ki, təhlükəsizliyin təminatı məsələsi bir vəzifə olaraq ilk dəfə Şərqdə qoyulmuşdur. Qədim dövrlərdə təhlükəsizliyin təminatı işində məxfiliyin qorunmasına da xüsusi diqqət yetirilirdi. Bizim eradan əvvəl Sirakuza hökmdarları başqa yerə məlumat göndərəndə belə bir metoddan istifadə edirdilər. Çaparı başını qırıxdırır, informasiyanı ora yazır və tüklənənə qədər gözləyir, sonra isə həmin ünvana göndərirdilər. Beləliklə də, informasiya sızımının qarşısı alınırdı, məxfilik prinsiplərinə əməl edilirdi.

Bütövlükdə götürdükdə məlumatların gizli şəkildə çatdırılması istiqamətində təhlükəsizliyin təminatı ilə məşğul olan qurumlar müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişlər. Məsələn, Çində məxfi məlumatı gizlətmək üçün ipək parça zolaqlarını kürələr şəklində yumurlayaraq üstünü mum ilə örtürmüşlər. Məlumatı aparan informasiya daşıyıcısı belə hazırlanmış kürələri udaraq ünvana çatdırar və məxfiliyi qoruyarmış. Qədim Romada məxfi məlumatı digər yazılar üzərində sətirlər arasında meyvə şirəsi, süd və s. vasitəsilə yazırdılar. XVI əsrdə italyalı alim Covanni Porta məxfi yazını bərk bişirilmiş yumurtanın içərisində gizlətməyi bacarmışdır. Belə ki, o, 28 qram (1 unsiya) zəyi yarım litr (1 pinta) sirkə ilə qarışdıraraq xüsusi mürəkkəb düzəldərək, bu mürəkkəblə yumurtanın qabığı üzərinə yazı yazmış və həmin yazı qabıqdan keçərək yumurtanın zülalı üzərinə hopmuşdur. İnformasiyanı əldə etmək üçün sadəcə yumurtanın qabığını soymaq lazım idi.

Görünməyən mürəkkəblərlə yazma texnologiyasından ilk dəfə eramızın birinci əsrində istifadə olunmuşdur. O zaman bəzi bitkilərin süd şirəsindən istifadə edərək gizli yazı yazırmışlar. Şirə quruduqdan sonra o görünməz olur.

(Davamı 14-cü səhifədə)

(Əvvəli 7-ci səhifədə)

Şirənin tərkibində karbon olduğundan yazı cüzi qızdırıldıqda o tünd rəng alır və oxunur. Bu üsuldən yaxın tarixdə də istifadə olunmuşdur. Belə ki, Rusiyada XX əsrin əvvəllərində inqilabçılar, o cümlədən V.İ.Lenin də öz əsərlərini yazmaq üçün süddən istifadə etmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, bu üsulla yazı texnologiyası Azərbaycan yazıçısı İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanında (eləcə də eyniadlı filmə) əks olunmuşdur. Belə ki, Qori Seminariyasında oxuyan tələbələr inqilabi fikirləri Quran kitabının səhifələrinə südlə yazır və oxuyurdular.

XVII-XVIII əsrlərdə artıq əksər ölkələrdə “qara kabinet” adlanan xüsusi dövlət orqanları fəaliyyət göstərirdi. Bu strukturlar məxfi yazışmaların tutulması, nəzarət və senzura məqsədilə poçt ilə göndərilən məktubların açılıb oxunması, yoxlanılması və şifrlərin açılması ilə məşğul olurdular. Qeyd edilməlidir ki, bu strukturların tərkibinə riyaziyyatçılar və dilçilərlə yanaşı kimyaçılar da daxil edilirdilər. Çünki həmin dövrdə görünməyən mürəkkəblərdən fəal surətdə istifadə olunurdu.

Təbii ki, elm, texnologiya inkişaf etdikcə mikrofotografiya texnologiyası standart çap vərəqlərinin, sxemlərin və çertyojların adı mətbəə nöqtəsi ölçüsündə mikrofotşekilinin çəkilməsinə imkan verirdi. Belə yolla hazırlanmış bir və ya bir neçə mikrofotonöqtə adı mətbəə nöqtəsi kimi məktublara yapışdırılır və ötürülürdü. Adı mətbəə nöqtəsinə oxşayan belə mikrofotşekilləri tapmaq və aşkar etmək olduqca çətin idi. Bu texnologiya çox böyük həcmli informasiyanı, o cümlədən sxemləri və çertyojları ötürməyə imkan verirdi” (səh.18-19).

Bu minvalla kitab müəllifləri təhlükəsizlik xidməti və onun mahiyyəti, məzmunu və s. haqda müxtəlif cür vasitələrdən istifadə və başqa bu kimi məsələlərə aydınlıq gətirirlər.

Təhlükəsizlik xidmətində fəaliyyət göstərən kəşfiyyatçıların, çekistlərin özləri də xüsusi keyfiyyətlərə malik olmalı idilər. Bu amili diqqət önünə gətirən C.Qasımov və X. Bağırov yazırlar: “Mənbələrin verdiyi məlumatlara söykənərək deyə bilərik ki, XV əsrin kəşfiyyatçılarından bunlar tələb olunurdu:

Casusun işlədiyi ölkənin dilini bilmək;

Fəaliyyət göstərdiyi ölkənin tarixini və adət-ənənələrini bilmək;

Səyahət təcrübəsinə malik olmaq;

Məlumat almanın müxtəlif yollarını bilmək.

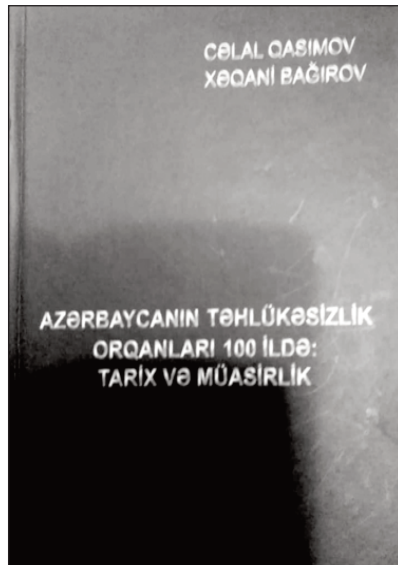
Bundan başqa, kəşfiyyatçıdan iti ağıl, hiyləgərlik, cəldlik, düzlük, mənəvi təmizlik və s. şəxsi keyfiyyətlər də tələb olunurdu. Kəşfiyyatçıların bir-birini tanınamaması da əsas və ümdə şərtlərdən biri idi”.

Göründüyü kimi, kəşfiyyatçının, çekistin, casusun, qorçinin və başqa bu kimi adlarla fəaliyyət göstərən təhlükəsizlik xidməti nümayəndələrinin də bu cür ağır və məsul işin altına girmələri üçün onlarda xüsusi

qabiliyyətlərin olması vacib idi. Əks halda bu vəzifəni icra etmək qeyri-mümkün olardı.

Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanlarının üç tarixi mərhələdən keçdiyini qeyd edən C.Qasımov və X.Bağırov qeyd edirlər ki, “Birinci mərhələ AXC dövrünü (1918-1920), ikinci mərhələ sovet dövrünü (1920-1991), üçüncü mərhələ isə müstəqil Azərbaycan Respublikası dövrünü əhatə edir”. Məhz bu minvalla da tədqiqatçılar monoqrafiya boyu müvafiq mərhələləri araşdırıb, təhlil müstəvisinə gətirirlər, tarixin gizlində qalan yerlərini isə arxiv materiallarının əsasında tapıb üzə çıxarırlar. “Rusiyada buraxılan səhv Azərbaycanda da təkrarlandı: talançılıq, irtica, Ruslaşdırma siyasəti get-gedə gücləndi” deyə qeyd edən müəlliflər davam edirlər:

“Bunlar yalnız N.Nərimanovun deyil, Azərbaycanda yüksək vəzifədə çalışan digər milli düşüncəli şəxslərin də qəzəbinə səbəb oldu Eyyub Şirin oğlu Xanbudaqov haqsızlıqlara dözməyərək 1924-cü ildə etdiyi çıxışında deyirdi: “1. Bundan sonra Moskva Azərbaycanın daxili



işlərinə qarışmayacaq. 2. Yerli kommunistləri sadəcə yuxarıdan təyin olunan katiblərlə rəhbərlərin idarəsində və yalnız onların müşavirləri rolunda görmək fikri və adətindən vaz keçiləcək. 3. Azərbaycan milləti öz-özünü idarə etmək çağına çatmış ikən, moskvalı idarəçilər yerlilərin müstəqil olaraq çalışmalarına əngəl olur və bu çalışmaya “yerli millətçilik” damğası vurur. Buna qəti olaraq son qoyulacaq. 4. İşçi birlikləri, kooperativləri və digər dövlət müəssisələri sözdə deyil, gerçəkdən türkləşdiriləcək. 5. Azərbaycanı Rusiyadan gətirilmiş köçkünlərlə məskun etmək istəyən sovet hökumətinin məskunlaşdırma siyasətinə son qoyulacaq. 6. Cənubi Qafqaz respublikalarında milli mədəniyyətlərin inkişafını saxlamaq üçün Cənubi Qafqaz Sovet Sosialist Respublikaları Federasiyasının təşkilatı əsası ilə qanunu dəyişəcək.

Milli məsələ əvvəlki illərdə olduğu kimi 20-ci illərdə (hətta sonrakı illərdə) də aktual bir problem olaraq qalırdı. E.Xanbudaqov milli məsələ ilə əlaqədar çıxışlarında və 1924-cü ildə yazdığı “Milli məsələ” adlı məqaləsində Azərbaycanda aparılan siyasətlə razılaşmadığını bildirirdi. Bu da məqalənin nəşrindən sonra ona qarşı hücumların başlanmasına səbəb oldu.

1924-cü ildə AK(b)P-nin XIII Ümumbakı Partiya konfransında (aprel-may) və VI qurultayda (may) E.Xanbudaqovun baxışları tənqid edildi. Çıxış edənlər onu təmayülçülükdə suçlayır,

E.Xanbudaqovla M.Rəsulzadə arasında bərabərlik işarəsi qoymağa çalışırdılar. H.Sultanov deyirdi: “Mənim Xanbudaqovla heç bir ziddiyyətim yoxdur, o, mənə yaxşılıqdan başqa heç nə etməyib... Əgər onun sözünü M. Rəsulzadənin “Yeni Qafqaziyyə” qəzetində çıxan sözü ilə müqayisə etsək, belə çıxır ki, Mirzoyan, Qarayev və Kirov Azərbaycanın diktatorlarıdır. Xanbudaqov istəyir ki, Azərbaycanın diktatoru özü olsun. Mən qurultaya bildirirəm ki, o, buna layiq deyil, Azərbaycanın Stalini olmaq üçün yetişməyib. Mən hesab edirəm ki, VI qurultay Xanbudaqova deyəcək ki, milli ədavət yaratmaq üçün bizim təşkilatda sənə yer yoxdur”. Hətta qurultayda mirzoyanların Azərbaycanda gördüyü işləri alqışlayan, ona əhsən deyənlər də var idi: “Xanbudaqov deyir ki, Mirzoyan heç bir iş görmür, mən isə deyirəm: Mirzoyan və hər hansı bir rus milli məsələdə bizim hamımızın gördüyü işdən çox iş görmüşlər”. Ermənilərə bu cür havadarlar tapıldıqca milli ruhlu adamlar da Xanbudaqov kimi işdən uzaqlaşdırılır, həbs edilir, güllələnir, yadlar və etnik siyasətçilər isə Azərbaycanda ağalıq edirdilər. Rus-erməni ittifaqı Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında olduqca ciddi faciələrə yol açdı. Bütün bunları görən N.Nərimanov İ.V.Stalinə yazırdı: “Erməni yoldaşların görkəmli məsul vəzifələrə təyin edilməsini dayandırmaq vacibdir”.

Az bir müddət içərisində bolşevizm bütün ailələrə, bütün nəsillərə və tayfalara göz yaş, kədər, dərd, ölüm taunu gətirdi. Hüquq mühafizə orqanları istədikləri adamı istədikləri vaxt məhv edə və ya bağışlaya bilərdi”. (səh.110-112).

Elə bilərəm ki, kitabdan verdiyim bu sitat bir daha tariximizin səhifələrini açmaqla qaranlıq məqamlara aydınlıq salır. “Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanları 100 ildə: tarix və müasirlik” monoqrafiyası bu baxımdan çoxlu məqamlara işıq tutur, tarixi hadisələrlə yaxından tanış olub dəyərləndirmələr aparmağa və ibrət götürməyə çağırır. 700 səhifədən çox həcmə malik olan bu monoqrafiyanın hər səhifəsindən keçmişimizin-dünənimizin əsrarəngiz qatları baş qaldırır, müasir dünyaımızda baş verən olaylarla əlaqəli şəkildə müqayisələr aparmaqla bizi gələcəyimizi düzgün yola istiqamətləndirməyə yol göstərir... “Keçmişini unudanı gələcək topa tutur” deyimini bir daha ürəyimizdən keçirməyə, şüurumuzda yaşatmağa və ibrətli nəticə çıxartmağa sövq edir.

Faciəli keçmişimizə təkrarən dönüş etməməyimiz üçün “SOS!”-həyəcan signalı verir!..

**Şakir
Əlifəoğlu**

